

تبیین نقش و جایگاه توانمندسازی زنان در توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: فعالان زن صنعت گردشگری استان اردبیل)^۱

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۱/۲۴ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳/۰۲/۳۰

محمد علیزاده^{۱*} ولی نعمتی^۲ مهسا صدیق^۳

- ۱- استادیار گروه ایران شناسی، دانشکده ایران شناسی، دانشگاه ولی عصر رفسنجان
- ۲- استادیار گروه مدیریت دولتی و گردشگری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی
- ۳- دانشجوی دکتری گردشگری، دانشگاه علامه طباطبائی

چکیده:

یکی از مهمترین معیارها برای سنجش توسعه‌یافتگی در هر کشوری اعتبار زنان در آن کشور می‌باشد. با وجود این که نیمه‌ای از جمعیت کل جهان را زنان تشکیل می‌دهند فقط یک دهم از درآمد جهان و یک صدم از مالکیت اموال و دارایی‌های جهان به زنان اختصاص دارد. گردشگری ابزاری برای توانمندسازی زنان از جنبه‌های مختلف است و می‌تواند زنان را برای توانمندسازی اقتصادی، آموزشی و سیاسی یاری نماید. لذا با توجه به اهمیت این موضوع، این پژوهش در پی بررسی تبیین نقش و جایگاه توانمندسازی زنان در توسعه پایدار گردشگری است. جامعه آماری این پژوهش فعالان زن شاغل در صنعت گردشگری استان اردبیل است. تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار PLS انجام شده است. نتایج نشان می‌دهد که توانمندسازی زنان در ابعاد روانشناختی، سیاسی و اجتماعی نقش مهم و کلیدی جهت مشارکت زنان در توسعه پایدار گردشگری دارد. همچنین نتایج پژوهش نشان داد که این عوامل از طریق متغیر میانجی (مشارکت در گردشگری) متغیر وابسته را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

واژه‌های کلیدی: گردشگری، توانمندسازی، زنان، استان اردبیل.

^۱ مقاله حاضر برگرفته از طرح داخلی نوع ۱ است که با حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان به انجام رسیده است.

* نویسنده رابط: m.alizadeh@vru.ac.ir

مقدمه

یکی از مهمترین معیارها برای سنجش توسعه‌یافتگی در هر کشوری اعتبار زنان در آن کشور می‌باشد. با وجود این که نیمی از جمعیت کل جهان را زنان تشکیل می‌دهند و دوسوم ساعات کار را زنان به فعالیت می‌پردازند، فقط یک دهم از درآمد جهان و یک صدم از مالکیت اموال و دارایی‌های جهان به زنان اختصاص دارد (نیازی، ۱۳۹۱). لذا این نیاز احساس می‌شود که می‌بایست زنان در زمینه‌های مختلفی توانمند شوند تا بتوانند از این طریق نقش خود را در جامعه بیشتر نمایان سازند. زیرا توانمندسازی زنان با کیفیت زندگی و مسائل اساسی حقوق بشر در ارتباط است (جکسون^۱، ۲۰۱۰: ۲۳). توانمندسازی زنان یکی از اهداف توسعه از دیدگاه انسانی و عدالت محورانه است، در واقع به معنای افزایش شناخت و خودآگاهی، قابلیت اعتماد و گسترش آزادی انتخاب زنان توسط خودشان است (شادی‌طلب، ۱۳۸۴: ۵۴). توانمندسازی فرایندی است که طی آن زنان از خواسته‌های درونی خود آگاه می‌شوند، جرأت دستیابی به هدف را در خود تقویت می‌کنند و از توانایی لازم برای عملی ساختن خواسته‌های خود برخوردار می‌شوند. نظریه‌های توانمندسازی خواستار قدرت دادن به زنان نه به معنای برتری یک فرد بر فرد دیگر، بلکه به معنای افزایش توان آنها برای اتکا به خود و گسترش حق انتخاب در زندگی هستند (کتابی و همکاران، ۱۳۸۲: ۳).

یکی از صناعی که توانایی حضور زنان در سطحی گسترده را دارد، گردشگری است. گردشگری امروزه به یکی از پر درآمدترین صنایع دنیا تبدیل شده است و بخش مهمی از فعالیت‌های اقتصادی کشورها را تشکیل می‌دهد. گردشگری با ایجاد فرصت‌های شغلی متنوع می‌تواند ابزار مهمی برای توانمندسازی زنان باشد. سازمان جهانی گردشگری نیز توانمندسازی را جنبه‌ای مهم از برابری جنسیتی معرفی نموده که بر این اساس زنان و مردان می‌توانند بر زندگی، دانش و مهارت‌های خود کنترل داشته باشند و از فرصت‌های برابر استفاده نموده و اعتماد بنفس و خودتکایی را در آنان افزایش می‌دهد (سازمان جهانی گردشگری^۲، ۲۰۱۰). گردشگری ابزاری برای توانمندسازی زنان از جنبه‌های مختلف است و می‌تواند زنان را برای توانمندسازی اقتصادی، آموزشی و سیاسی یاری نماید. همچنین شکلی از توانمندسازی که از سوی گردشگری ایجاد می‌شود برای از حاشیه درآوردن جامعه‌ی محلی است، به گونه‌ای که صدای آنان شنیده شود (سوتا^۳، ۲۰۱۲: ۴۱۷). باتلر بر این باور است که توسعه‌ی گردشگری به افزایش فرصت‌های شغلی زنان، ارتقای پایگاه اجتماعی، ایجاد اشتغال و خودکفایی، ایجاد فرصت‌های دستیابی به موقعیت و جایگاه مدیریت و رهبری، و افزایش فرصت‌های آنها برای فعالیت و موقعیت‌های جانبی می‌پردازد (مهدوی، ۱۳۸۱: ۷۷).

1. Jakson

2. World Tourism Organisation

3. Sutawa

همچنین گردشگری ابزاری قدرتمند برای توسعه است و موفقیت توسعه گردشگری در یک منطقه نیز نیازمند تعادل بین جنبه‌های محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌باشد که منجر به گردشگری پایدار خواهد شد. توسعه گردشگری پایدار به عنوان فرایند مستمری تعریف می‌شود که تأثیرات فعلی و آینده‌ی اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی گردشگری را کاملاً مورد توجه قرار می‌دهد (سازمان جهانی گردشگری، ۲۰۲۰). توسعه پایدار نیز بدون توجه به نقش زنان امکان‌پذیر نمی‌باشد. اما در واقع به این نقش در برنامه‌ریزی‌های محلی و منطقه‌ای توجه‌ای نشده و هنوز زنان نتوانسته‌اند در روند توسعه جایگاه خاصی کسب نمایند. در حالی که بر اساس اهداف توسعه هزاره سازمان ملل، برابری جنسی و توانمندسازی زنان روش‌های مؤثری برای مبارزه با فقر، گرسنگی و بیماری و ایجاد توسعه‌ی پایدار به معنای واقعی می‌باشد (پیرل^۱، ۲۰۰۳؛ لوکاس^۲، ۲۰۰۱؛ ۱۸۶).

پس مشارکت زنان را می‌توان به عنوان عامل اصلی موفقیت برنامه‌های توسعه در نظر گرفت و حضور و فعالیت زنان در شکل‌دهی برنامه‌ها ضروری است تا احساس نمایند برنامه‌ها متعلق به آنان می‌باشند. اما در صورتی که مشارکت با توانمندسازی همراه نباشد، گردشگری پایدار در مقصد تحقق پیدا نمی‌کند. شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد گردشگری توانمندسازی و مشارکت زنان را درون جامعه تسهیل می‌نماید (شیونز^۳، ۲۰۰۰). وقتی زنان احساس نمایند که گردشگری این فرصت را برایشان فراهم می‌آورد، احتمال مشارکت آنها بیشتر می‌شود که به نوبه‌ی خود بر توسعه پایدار گردشگری نیز تأثیر می‌گذارد (بولی^۴ و همکاران، ۲۰۱۷). از این رو در این بررسی به تأثیر مستقیم توانمندسازی زنان (از نظر روان‌شناختی، سیاسی و اجتماعی) و تأثیر غیرمستقیم آن از طریق مشارکت گردشگری، بر توسعه گردشگری پایدار استان اردبیل پرداخته‌ایم که نتایج قابل توجهی برای محققین، برنامه‌ریزان و سیاستگذاران این استان در بر دارد.

در زمینه توانمندسازی در گردشگری مطالعات مختلفی انجام شده است که می‌توان به تحقیقات ذیل اشاره نمود. شاهکویی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی به نقش گردشگری در توانمندسازی زنان روستایی پرداخته است. نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد که نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی اقتصادی زنان در رتبه اول اهمیت قرار دارد. یعنی گردشگری باعث شده است که زنان از درآمد بیشتر، فرصت‌های شغلی و رفاه بالاتری برخوردار باشند. وثوقی و قاسمی (۱۳۹۳) در پژوهش خود به توانمندسازی در اکوتوریسم روستایی در جزیره قشم پرداختند. نتایج تحقیق نشان داد که توسعه اکوتوریسم میزان توانمندسازی اجتماعی، اقتصادی، و روانی زنان را به‌طور معناداری در روستای مطالعه‌شده افزایش داده است. راهپیکر و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی به موضوع نقش توسعه گردشگری غذا در توانمندسازی زنان مریوان پرداختند. یافته‌های این پژوهش

1. Pearl

2. Lucas

3. Scheyvens

4. Boley

نشان می‌دهد که صنعت گردشگری به نوبه خود توانسته روی توانمندسازی زنان به عنوان بخشی حائز اهمیت در جامعه هم از لحاظ اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و هم از لحاظ روانشناختی مؤثر باشد. حجاریان (۱۴۰۲) در پژوهش خود به بررسی کاربرد گردشگری جامعه محور در توانمندسازی زنان روستایی پرداخته است. نتایج نشان دادند که وضعیت توانمندسازی در سطح مطلوبی قرار دارد. در سطح بین‌المللی نیز تحقیقات مختلف در این خصوص انجام شده است. به طور مثال پژوهش فرگوسن^۱ (۲۰۱۱) بر این موضوع تأکید دارد که درست است که از نظر تئوری گردشگری ممکن است به برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان کمک کند اما برای اینکه این ظرفیت را افزایش داد باید در رویکردهای موجود، اصلاحات اساسی انجام گیرد. همچنین چوگ^۲ (۲۰۱۲) در پژوهش خود بر توانمندسازی زنان از طریق گردشگری پرداخته است و بر خلاف فرگوسن معتقد است که گردشگری در این منطقه باعث توانمندسازی زنان شده است. کال و میرانز^۳ (۲۰۲۱) در خصوص توانمندسازی زنان در آفریقای جنوبی نشان داد که تعدادی از زنان در دو سطح اقتصادی و اجتماعی توانمند شده‌اند اما باید گفت جنبه‌های از ناتوانی زنان مشاهده می‌شود. تریستانتی^۴ و همکاران (۲۰۲۲) به مرور نظامند پژوهش‌های حوزه نقش زنان در گردشگری پرداخته است. بر اساس یافته‌های آنها تفاوت‌هایی در نقش زنان و مردان دیده می‌شود. زنان در حمایت و پشتیبانی از بخش گردشگری یعنی حفظ فرهنگ و توسعه گردشگری نقش مهمی دارند.

مبانی نظری

توانمندسازی زنان

از توانمندسازی تعاریف متعددی ارائه شده است. از جمله کالر و ام بی وو^۵ (۱۹۹۱) توانمندسازی زنان را فرایندی تعریف می‌کنند که به وسیله‌ی آن زنان برای سازماندهی خودشان توانمند می‌شوند و اعتماد به نفس خود را افزایش می‌دهند و از حقوق خود برای انتخاب مستقل و کنترل بر منابع، که منجر به از بین رفتن جایگاه فرودستی ایشان می‌گردد؛ دفاع می‌کنند (مالهاترا^۶، ۲۰۰۲: ۵). همچنین، اگبومه توانمندسازی را به معنای دستیابی بیشتر زنان به منابع و کنترل بر زندگی خود می‌داند که موجب احساس استقلال و اعتماد به نفس بیشتری در آنها می‌شود (اگبومه^۷،

^۱. Ferguson

^۲. Chugh

^۳. Call and Mearns

^۴. Tristanti

^۵. Keller and Mbwewe

^۶. Malhatra

^۷. Ugbomeh

۲۰۰۱: ۲۳۹). فارست توانمندسازی را به معنای به چالش کشیدن مناسبات سنتی قدرت بین زن و مرد و تلاشی برای باز توزیع قدرت و منابع جهت یاری به فقرا تعریف می‌کند (فارست^۱، ۱۹۹۹: ۱۰۱). «توانمندسازی زنان به این معنی است که آنان بر شرم بی‌مورد خود فائق آیند؛ کردار و گفتارشان حاکی از اعتماد به نفس و اطمینان خاطر باشد؛ قادر به ارزیابی صحیح و شناخت واقعی خویشتن باشند؛ به استعدادها و محدودیت‌های درونی خویش آگاه باشند؛ قدرت رویارویی با دشواری‌ها را داشته باشند و بتوانند با افزایش توانمندی خویش به هدف‌های مورد نظر دستیابی حاصل کنند» (فرخی، ۱۳۷۶: ۷۶)

«توانمندسازی به تدارک و تسلط بیشتر بر منابع و کسب منافع برای زنان اطلاق می‌شود. توانمندسازی فرایندی است که طی آن افراد، برای غلبه بر موانع پیشرفت، فعالیت‌هایی انجام می‌دهند که باعث تسلط آنها در تعیین سرنوشت خود می‌شود. این واژه به مفهوم غلبه بر نابرابری‌های بنیانی است. توانمندسازی یک زن به این مفهوم است که او برای انجام برخی از کارها توانایی جمعی پیدا می‌کند و این امر به رفع تبعیض‌های جنسیتی در جامعه مؤثر واقع می‌گردد» (دفتر امور زنان ریاست جمهوری و صندوق کودکان سازمان ملل متحد، ۱۳۷۲: ۱۴). توانمندسازی در حال حاضر یکی از موضوعات مورد بحث در تمامی جنبه‌های زندگی انسانی می‌باشد.

توانمندسازی زنان از طریق گردشگری

در اغلب کشورهای در حال توسعه، نابرابری و تبعیض جنسی مانع اصلی برای توسعه است. برای دستیابی به اهداف توسعه‌ی هزاره‌ی سوم در سال ۲۰۱۵، یکی از مهمترین جنبه‌های تلاش برای لغو شکاف بین زنان و مردان از نظر ظرفیت، دسترسی به منابع و فرصت‌ها و آسیب‌پذیری در مقابل خشونت و درگیری خواهد بود (بوشان^۲ و همکاران، ۲۰۱۵: ۱). مشارکت زنان نقش مهمی در توسعه پایدار گردشگری دارد، زیرا با افزایش اثرات مثبت گردشگری و کاهش اثرات منفی آن ارزش جامعه را افزایش می‌دهد. شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد گردشگری توانمندسازی و مشارکت زنان را درون جامعه تسهیل می‌نماید (شیونز^۳، ۲۰۰۰). وقتی زنان احساس نمایند که گردشگری این فرصت را برایشان فراهم می‌آورد، احتمال مشارکت آنها بیشتر می‌شود که به نوبه‌ی خود بر توسعه پایدار گردشگری نیز تأثیر می‌گذارد (بولی^۴ و همکاران، ۲۰۱۷).

بر اساس مدل شیونز (۱۹۹۹) درباره‌ی توانمندسازی، می‌توان چنین استدلال نمود که مشارکت اقتصادی زنان در صنعت گردشگری مشروط به میزان توانمندی آنها از لحاظ روانی، سیاسی و

1. Forrest

2. Buhsan

3. Scheyvens

4. Boley

اجتماعی است (مک میلان^۱ و همکاران، ۲۰۱۱). زنانی که از لحاظ روانشناختی توانمند هستند تمایل دارند در شکل‌دهی به نقش‌ها و حوزه‌ی کاریشان مستقل عمل نمایند، که آنها را قادر می‌سازد وظایفشان را بهتر انجام دهند و زندگی حرفه‌ای خود را ارتقا دهند (بودریز^۲ و همکاران، ۲۰۰۴). از سوی دیگر، زنانی که از جهت سیاسی توانمند هستند از طریق قوانینی که حامی زنان می‌باشند می‌توانند وجود خود را در پست‌های ارشد گردشگری ثابت کنند و در برابر پیچیدگی و دشواری‌هایی که برای تأمین معاش خود در گردشگری دارند مقاومت‌ر باشند (سنگرانلی^۳ و همکاران، ۲۰۱۴؛ لندمن^۴ و همکاران، ۲۰۰۹؛ ساندستورم^۵ و همکاران، ۲۰۱۷). زنانی که از لحاظ اجتماعی توانمند هستند، ممکن است از طریق فرهنگ‌ها و هنجارهای حمایت‌کننده مسیر موفقیت خود را در صنعت گردشگری هموار و مملو از فرصت‌ها برای رشد در سطوح مختلف بیابند (آنجو^۶ و همکاران، ۲۰۰۲؛ چوداری^۷ و همکاران، ۲۰۱۲؛ فلینتان^۸، ۲۰۰۸؛ قلی‌پور^۹ و همکاران، ۲۰۱۰؛ جو^{۱۰} و همکاران، ۲۰۲۰؛ موسدل^{۱۱} و همکاران، ۲۰۰۵).

از آنجا که گردشگری با روند رشد سریع خود فرصت‌های اشتغال زیادی را فراهم می‌کند، زنان می‌توانند بسیاری از این فرصت‌ها را اشغال کنند. نتایج تحقیقات حاکی از این است که اشتغال زنان در گردشگری مزیت‌هایی برای ایشان دارد. این مزیت‌ها عبارتند از:

- به وجود آوردن فرصت‌های کارآفرینی در خانه برای زنان به ویژه در صنایع دستی، محصولات غذایی و راهنمای محلی؛
- ایجاد مشاغل پاره وقت برای زنان؛
- توانمندسازی اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی زنان (خواجه شاهکویی، ۱۳۹۱؛ وثوقی و قاسمی، ۱۳۹۳؛ حیدری ساریان و همکاران، ۱۳۹۳)
- قادر ساختن زنان به کسب توانایی‌های جدید (عفیف و الشریف^{۱۲}، ۲۰۱۴: ۵۸)

قدرت گردشگری به گونه‌ای است که می‌تواند به بهبود معیشت با کاهش فقر، حفظ و بهبود پایداری محیط زیست، ارتقای برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان کمک کند (آتلیجیس^{۱۳}، ۲۰۰۸: ۷).

1. McMillan

2. Boudrias

3. Cingranelli

4. Landman

5. Sundstrom

6. Anju

7. Chaudhary

8. Flintan

9. Gholipour

10. Joo

11. Mosedale

12. Afifi & Al-Sherif

13. Ateljjevic

توانمندسازی زنان و توسعه گردشگری پایدار

سازمان جهانی گردشگری، گردشگری پایدار را این گونه تعریف می‌کند: گردشگری ای پایدار است که همزمان با حفظ و افزایش فرصت‌ها برای آینده، نیازهای مناطق میزبان و گردشگران حاضر را تأمین می‌کند. مدیریت تمامی منابع به چنان دقتی انجام می‌شود که نیازهای اقتصادی، اجتماعی و زیباشناختی و توسعه گردشگری به گونه‌ای تأمین شود که تمامیت فرهنگی، فرایندهای ضروری زیست محیطی، تنوع زیستی و سیستم‌های بقای حیات، حفظ شود (ضرغام، ۱۳۹۱: ۲۶).

مفهوم توسعه پایدار ناظر بر این واقعیت انکارناپذیر است که ملاحظات مربوط به اکولوژی می‌تواند در فعالیت‌های اقتصادی به کار گرفته شود. در واقع توسعه پایدار بر پایه هوشیاری انسان نسبت به خودش و نسبت به منابع طبیعی کره زمین استوار است و خواهان یک سبک زندگی پایدار برای همه انسان‌ها است و مخالف مصرف بیش از اندازه، اتلاف منابع و بی‌توجهی به نسل‌های آینده و قطع رابطه با گذشته است. بنابراین توسعه پایدار را می‌توان حالتی از تعادل و توازن بین ابعاد مختلف (طبیعی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و...) توسعه دانست. از توسعه پایدار تعاریف متعدد و متفاوتی به عمل آمده است اما تعریف کامل و مورد قبول به وسیله کمیسیون براتلند که نقل قولی با ارزش است انجام شده است: توسعه‌ای است که نیازهای نسل حاضر را تأمین کند بدون اینکه توانایی نسل‌های آینده را برای برآوردن نیازهایشان از بین ببرد (شایان و همکاران، ۱۳۹۰).

به عقیده‌ی سگر^۱ یکی از اصول توسعه پایدار، اصل مشارکت عمومی و دسترسی به اطلاعات و عدالت است. این اصل معتقد است که مردم باید قادر به مشارکت در روندهای تصمیم‌گیری باشند، که بر رفاه و زندگی‌شان مؤثر است (سگر، ۲۰۰۴: ۶۹).

یانگ (۱۹۹۳) در کتابش به نام «برنامه‌ریزی و توسعه با زنان» درگیری زنان را در همه‌ی سطوح تفکر، برنامه‌ریزی و پیاده‌سازی توسعه را به عنوان ظرفیت‌سازی برای تغییر نه تنها در میان زنان، بلکه برای جوامع وسیع‌تر می‌بیند. او اشاره می‌کند که به دلیل اینکه زنان منابع با ارزشی هستند، تنها نباید به عنوان کارگران ساده برای استراتژی‌های توسعه طرح‌ریزی شده به وسیله دیگران دیده شوند، بلکه نیازمند آن هستند که به عنوان برنامه‌ریزان و طراحان توسعه به کار گرفته شوند (لوکاس^۲، ۲۰۰۱: ۱۸۷). در اینجا مشارکت در تصمیم‌گیری اشاره به حضور فعال در طراحی، اجرا و بازنگری فعالیت‌های توسعه پایدار در همه‌ی سطوح دارد (وانگی، ۲۰۰۱: ۱۲).

لوکاس معتقد است مشارکت زنان در روند تصمیم‌گیری‌ها یک روند توانمندسازی است، فرصت‌هایی برای تصمیم‌گیری و تفکر جمعی فراهم می‌آورد، ظرفیت تفکر انتقادی را افزایش و موضوعات عدالت اجتماعی و کنش جمعی نسبت به اهدافی را که جامعه از آن نفع می‌برد، مجدداً به نمایش می‌گذارد. او ادامه می‌دهد هنگامی که به زنان فرصت داده می‌شود می‌توانند با شرایط وفق

^۱. Segger

^۲. Lucas

یافته و بر عوامل بیرونی که زندگی خود و خانواده‌شان را شکل می‌دهد، تأثیر بگذارند (لوکاس، ۲۰۰۱: ۱۸۷).

اجلاس سازمان ملل روی توسعه و محیط زیست^۱ (UNCED) در ریو دوجانیرو در سال ۱۹۹۲ اتفاق مهمی برای زنان سراسر جهان بود. زیرا نقش قاطع زنان در دستیابی به نوعی متفاوت از توسعه را که به طور اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی پایدار باشد، بازشناسی کرد و سهم اساسی آنان را در مدیریت محیط زیست و توسعه بیشتر مورد تأکید قرار داد (کرال^۲، ۲۰۰۲: ۲۴۹؛ وانگی، ۲۰۰۱: ۲). در دستور کار ۲۱ این اجلاس، زنان به عنوان یک گروه اصلی که مشارکت آنان در دستیابی به توسعه پایدار ضروری است، مورد توجه قرار گرفته‌اند (رینولدز^۳ و همکاران، ۲۰۰۲: ۱؛ وانگی، ۲۰۰۱: ۲). بر اساس خط‌مشی اقدام در این اجلاس، توانمندسازی زنان، مشارکت کامل و برابری زنان، پایه‌هایی برای صلح و توسعه پایدار هستند. بر اساس این خط‌مشی سیاست‌هایی که زنان و مردان را به طور یکسان در بر نگیرد، در بلند مدت موفق نخواهد بود (کارول، ۲۰۰۲: ۲۴۹). این امر در سایر اجلاس‌های جهانی و منطقه‌ای و به ویژه اجلاس هزاره سازمان ملل نیز مورد تأکید قرار گرفت. بر اساس اهداف توسعه هزاره، برابری جنسی و توانمندسازی زنان به عنوان روش‌های مؤثر در مبارزه با فقر، گرسنگی و بیماری و ایجاد توسعه‌ای که به طور واقعی پایدار باشد، در نظر گرفته شده است (پیرل^۴، ۲۰۰۳: ۴؛ لوکاس، ۲۰۰۱: ۱۸۶). بنابراین مشارکت زنان را می‌توان به عنوان عامل اصلی در موفقیت برنامه‌ها به شمار آورد و از این لحاظ زنان می‌باید در شکل دادن به برنامه‌ها دخالت نمایند و احساس نمایند که برنامه‌ها متعلق به آنان است (صفری‌شالی، ۱۳۸۰).

روش پژوهش

این پژوهش از نوع کاربردی است. جامعه آماری این پژوهش فعالان زن در حوزه گردشگری استان اردبیل است و از بین این افراد به صورت هدفمند ۳۰ نفر از فعالان انتخاب شدند. جهت گردآوری داده‌ها به دو صورت پیمایشی (پرسش‌نامه) و برای کسب اطلاعات بیشتر از نمونه‌های آماری از مصاحبه استفاده شده است. مدل مفهومی و پرسش‌نامه این پژوهش برگرفته از پژوهش الشایر و همکاران (۲۰۲۱) می‌باشد. جهت تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار PLS استفاده شده است.

استان اردبیل یکی از استان‌هایی است که در سال‌های گذشته به دلایل مختلفی مانند گرمایش جهانی مورد توجه گردشگران قرار گرفته است. این استان دارای ظرفیت‌های گردشگری بی‌شماری است که بیشتر آن‌ها در قالب بوم‌گردی است. به طور مثال سرعین دارای آب‌های گرم درمانی، روستای تاریخی کنزق، پیست اسکی آلوراس، روستای گردشگری بیلهدرق، تپه باستانی آناهیتا است.

¹. United Nations Conference on Sustainable Development

². Corral

³. Reynolds

⁴. Pearl

شهرستان خلخال دارای جاذبه‌های مختلفی مانند تفرجگاه اندبیل و ازناو، منطقه محافظت شده آق‌داغ، نوروز نمای روستای ترازوج می‌باشد. مشگین‌شهر با نزدیکی به سبلان و دارا بودن آثار تاریخی و طبیعی مانند پل معلق، بقعه شیخ حیدر از استان‌های در حال رشد گردشگری کشور است. قرار گرفتن این استان در جوار استان گیلان که سالیانه گردشگران زیادی را پذیرا است، موقعیت ویژه‌ای به این استان اعطا نموده است. نقشه شماره ۱ موقعیت این استان را به خوبی نمایش می‌دهد.

نقشه شماره ۱: موقعیت استان اردبیل (مأخذ: fams.ir)

یافته‌های پژوهش

جهت آزمون مدل ساختاری پژوهش، از نرم‌افزار Smart-PLS و روش تحلیل عاملی تأییدی^۱ استفاده شده است. روش تحلیل عاملی تأییدی جهت بررسی اعتبار و یا روایی پرسشنامه و مؤلفه‌های یک مدل به کار می‌رود و نرم‌افزار Smart-PLS به حجم نمونه مورد بررسی برخلاف نرم‌افزارهای دیگر حساس نمی‌باشد؛ نمونه مورد بررسی پژوهش ۳۰ نفر از فعالان زن بخش گردشگری استان اردبیل بودند که دارای حجم پایینی می‌باشد و برای آزمون مدل نیازمند نرم‌افزارهایی بود که این محدودیت را رفع کرده‌اند. برای آزمون مدل دو گام اصلی نیاز است. در گام اول مدل اندازه‌گیری سنجیده می‌شوند و در گام دوم، مدل ساختاری مورد آزمون قرار می‌گیرد. به عبارتی، برای آزمون مدل، هر یک از بارهای عاملی، معناداری بارهای عاملی، آزمون مدل اندازه‌گیری (رابطه میان

^۱. Confirmatory Factor Analysis

متغیرهای پنهان با متغیرهای آشکار)، آزمون مدل ساختاری (رابطه میان متغیرهای پنهان) و بررسی کیفیت مدل اندازه‌گیری (بیرونی) و مدل ساختاری (درونی) مورد اندازه‌گیری قرار می‌گیرند. در ادامه به تحلیل هر یک از این شاخص‌ها می‌پردازیم.

گام اول: آزمون مدل اندازه‌گیری

آزمون مدل اندازه‌گیری شامل بررسی پایایی (آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی)، روایی سازه‌ها (روایی همگرا و روایی واگرا) و آزمون کیفیت مدل اندازه‌گیری می‌باشد. در جدول شماره (۱) میزان بار عاملی^۱ (مقدار همبستگی شاخص‌های یک سازه با آن سازه)، معنی‌داری بارهای عاملی (مقادیر T) هر یک از متغیرهای آشکار، به همراه روایی و پایایی شاخص‌ها ذکر شده است.

جدول ۱. بررسی بارهای عاملی و معنی‌داری آنها

مؤلفه‌های اصلی	شاخص‌ها	حروف اختصاری	بارهای عاملی	معنی‌داری (t مقدار)
توانمندسازی روان‌شناختی	احساس افتخار به گردشگری در منطقه خودم دارم و این موضوع باعث می‌شود من از اینکه ساکن محل زندگی خودم هستم حس افتخار کنم	Pscy 1	۰,۴۵۵	۷,۸۴۸
	فعالیت در حوزه توسعه گردشگری احساس ویژه‌ای به من می‌دهد، زیرا مردم برای دیدن ویژگی‌های منحصر به فرد منطقه‌ام به اینجا سفر می‌کنند	Pscy 2	۰,۸۳۳	۸,۰۲۰
	فعالیت در حوزه توسعه گردشگری در استانم باعث می‌شود که بخواهم درباره چیزهایی که در منطقه ارائه می‌دهیم با دیگران صحبت کنم	Pscy 3	۰,۵۴۸	۱۵,۰۴
	برنامه‌ریزی واقع‌گرایانه گردشگری در منطقه‌ام به من یادآوری می‌کند که فرهنگ منحصر به فردی برای اشتراک‌گذاری با دیگران دارم	Pscy 4	۰,۸۳۴	۲۲,۴۲۹
	توسعه گردشگری در منطقه‌ام باعث می‌شود که بخواهم برای خاص نگه داشتن محل زندگی خودم اقدامی انجام دهم	Pscy 5	۰,۸۹۰	۳۴,۲۰
توانمندسازی اجتماعی	فعالیت در حوزه گردشگری باعث می‌شود احساس کنم ارتباط بیشتری با جامعه خود دارم	Social 1	۰,۵۵۹	۲۵,۲۷۰
	فعالیت در حوزه گردشگری «روحیه جمعی» را در من تقویت می‌نماید	Social 2	۰,۸۲۰	۴۱,۳۵۲
	فعالیت در گردشگری برای من راه‌هایی را فراهم می‌کند تا در جامعه خودم مشارکت داشته باشم	Social 3	۰,۸۸۵	۹,۱۴۲
توانمندسازی سیاسی	احساس می‌کنم در تصمیمات توسعه گردشگری در منطقه خودم سهیم هستم	Political 1	۰,۶۲۳	۳,۵۳۸
	وقتی صحبت از فعالیت در گردشگری می‌شود احساس می‌کنم به فرایند تصمیم‌گیری دسترسی دارم	Political 2	۰,۹۰۴	۲۳,۶۴۸

^۱. Loading Factor

۵,۱۸۴	۰,۵۷۲	Political 3	احساس می‌کنم رای من در چگونگی توسعه گردشگری در منطقه‌ام مؤثر است	
۳,۹۱۰	۰,۶۴۷	Political 4	احساس می‌کنم می‌توانم نگرانی‌هایم را درباره‌ی توسعه گردشگری منطقه خودم با دیگران مطرح کنم	
۶,۰۰۴	۰,۵۵۷	Tourism In 1	من از شرکت در فعالیتهای گردشگری خوشحالم	مشارکت گردشگری
۳,۲۱۹	۰,۴۴۴	Tourism In 2	من فعالیتهای گردشگری را با اهمیت می‌دانم	
۱۰,۰۱۰	۰,۶۷۰	Tourism In 3	زمانی که مشارکت در یک فعالیت گردشگری پایین باشد، ناراحت می‌شوم	
۱۰,۳۲۳	۰,۷۳۷	Tourism In 4	زمان انتخاب از بین انواع مختلف فعالیتهای گردشگری، احساس سردرگمی می‌کنم	
۲۱,۳۳۸	۰,۸۵۰	Tourism In 5	انتخاب یک فعالیت گردشگری نسبتاً پیچیده است	
۳۳,۵۹۹	۰,۸۸۸	STD 1	من از توسعه‌ی ابتکارات جامعه محور گردشگری پایدار حمایت می‌نمایم	توسعه پایدار گردشگری
۲,۴۳۴	۰,۹۱۸	STD 2	من در طرح‌های توسعه‌ی گردشگری پایدار مشارکت می‌کنم	
۱۳,۸۲۲	۰,۳۳۸	STD 3	من سعی می‌کنم استانداردهای محیطی را برای کاهش اثرات منفی گردشگری اتخاذ می‌نمایم	
۵,۱۵۹	۰,۵۸۱	STD 4	من در تبادلات فرهنگی بین ساکنین محلی و بازدیدکنندگان مشارکت می‌نمایم	
۱۵,۲۶۵	۰,۷۲۳	STD 5	من با طرح‌های برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری همکاری می‌نمایم	
۲۶,۷۴۰	۰,۸۵۸	STD 6	من در ترویج برنامه‌های آموزشی و حفاظت از محیط زیست مشارکت می‌نمایم	

مأخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۳)

با توجه به جدول شماره (۱) و شکل شماره (۱) تمامی بارهای عاملی بالای ۰,۴ و قابل قبول است. همانطور که نتایج نشان می‌دهد تمام مقادیر به دست آمده بیشتر از ۱,۹۶ می‌باشد و با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان نتیجه گرفت که بارهای عاملی معنادار هستند.

برای بررسی پایایی یا همسانی درونی^۱ بین متغیرهای آشکار در مدل اندازه‌گیری از آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی^۲ استفاده شده است. همچنین، از شاخص روایی همگرا^۳ جهت سنجش میزان تبیین متغیر پنهان توسط متغیرهای آشکار استفاده شده است. در این راستا، معیار میانگین واریانس استخراج شده^۴ به عنوان شاخصی برای سنجش اعتبار درونی مدل اندازه‌گیری به کار گرفته شده است که در جدول شماره (۲) قابل مشاهده است.

1. Internal consistency

2. Composite Reliability

3. Convergent Validity

4. Average Variance Extracted

جدول ۲. بررسی روایی و پایایی متغیرهای پژوهش

مؤلفه‌های اصلی	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی	روایی همگرا	$Q^2(1- SSE/SSO)$
توانمندسازی روان‌شناختی	۰,۹۰۴	۰,۸۶۵	۰,۸۴۵	۰,۷۳۰
توانمندسازی اجتماعی	۰,۶۹۹	۰,۷۸۵	۰,۷۸۱	۰,۴۲۲
توانمندسازی سیاسی	۰,۸۵۳	۰,۸۵۶	۰,۸۳۱	۰,۳۲۳
مشارکت گردشگری	۰,۹۵۲	۰,۹۰۶	۰,۹۲۰	۰,۴۹۲
توسعه پایدار گردشگری	۰,۸۵۹	۰,۸۶۵	۰,۷۱۷	۰,۵۳۵

ماخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۳)

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود مقادیر مربوط به هر دو شاخص بالاتر از ۰,۷ می‌باشد و می‌توان نتیجه گرفت که مدل اندازه‌گیری از همسانی درونی قابل قبولی برخوردارند. برای شاخص روایی همگرا، حداقل مقدار ۰,۵ در نظر گرفته شده است که بر اساس نتایج، تمامی متغیرهای پنهان از روایی همگرایی قابل قبولی برخوردار هستند. برای مثال، متغیر توانمندسازی روان‌شناختی ۸,۴۵۰ واریانس متغیرهای آشکار خود را تبیین می‌کند.

در نهایت، کیفیت مدل اندازه‌گیری توسط شاخص اشتراک یا روایی متقاطع^۱ محاسبه می‌شود که در ستون آخر جدول شماره (۲) نشان داده شده است. این شاخص توانایی مدل مسیر را در پیش‌بینی متغیرهای آشکار از طریق مقادیر پنهان متناظرشان می‌سنجد. همانطور که نتایج نشان می‌دهد، شاخص اشتراکی مربوط به تمام متغیرها مثبت می‌باشد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت کل مدل اندازه‌گیری از کیفیت مناسبی برخوردار می‌باشد. جهت بررسی روایی واگرا یا تشخیصی^۲ نیز از روش آزمون فورنل و لارکر استفاده شده است (جدول شماره ۳).

جدول ۳. بررسی روایی واگرای متغیرهای پنهان پژوهش

توسعه پایدار گردشگری	مشارکت گردشگری	توانمندسازی سیاسی	توانمندسازی اجتماعی	توانمندسازی روان‌شناختی	
				۰,۹۱۹	توانمندسازی روان‌شناختی
			۰,۸۳۳	۰,۸۱۵	توانمندسازی اجتماعی
		۰,۹۱۱	۰,۷۴۸	۰,۶۳۸	توانمندسازی سیاسی
	۰,۹۵۹	۰,۸۱۳	۰,۷۵۱	۰,۸۵۱	مشارکت گردشگری
۰,۸۴۶	۰,۷۶۵	۰,۷۱۲	۰,۷۶۸	۰,۷۰۴	توسعه پایدار گردشگری

ماخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۳)

همانطور که نتایج جدول فوق نشان می‌دهد از ۵ متغیر پنهان در مدل، تمام متغیرهای پنهان دارای روایی واگرا می‌باشند.

^۱. Commuality (CV COM)

^۲. Discriminant Validity

گام دوم: آزمون مدل ساختاری و فرضیه‌های پژوهش

جهت برازش مدل ساختاری و آزمون فرضیه‌های تحقیق از سه معیار اصلی شاخص ضریب تعیین (R^2)، معناداری ضرایب مسیر (بتا) و شاخص افزونگی یا ارتباط پیش‌بین (Q^2) استفاده شده است که در جدول شماره (۴) نشان داده شده است. مدل پژوهش حاضر در حالت تخمین ضرایب و حالت معناداری در شکل ۱ و ۲ نمایش داده شده است.

معیار اساسی ارزیابی متغیرهای مکنون درون‌زای مدل مسیر، ضریب تعیین می‌باشد که مقادیر ۰,۱۹، ۰,۳۳ و ۰,۶۷ برای متغیرهای وابسته در مدل مسیر ساختاری (درونی) به ترتیب ضعیف، متوسط و قوی توصیف شده است. هرچه مقدار این شاخص بیشتر باشد، نشان می‌دهد متغیر مستقل توان پیش‌بینی بیشتری دارد و تأثیر بیشتری بر متغیر وابسته می‌گذارد. بر این اساس، ضریب تعیین متغیر وابسته مشارکت گردشگری (۰,۷۴۹) و ضریب تعیین متغیر وابسته توسعه پایدار گردشگری نیز (۰,۷۹۰) است که بر اساس طیف بالا، متغیرهای مستقل از توان بالایی در پیش‌بینی متغیرهای وابسته برخوردار هستند. در نهایت، کیفیت مدل ساختاری توسط شاخص افزونگی^۱ (CV Red) محاسبه می‌شود و هدف این شاخص بررسی توانایی مدل ساختاری در پیش‌بینی کردن به روش چشم‌پوشی (Blindfolding) است. در واقع نشان می‌دهد که متغیرهای مستقل در تبیین متغیرهای وابسته موفق بوده‌اند یا خیر و میزان آن چه مقدار است. مقادیر Q^2 بالای صفر نشان می‌دهند که مقادیر مشاهده شده خوب بازسازی شده‌اند و مدل توانایی پیش‌بینی را دارد. در مورد شدت قدرت پیش‌بینی مدل در مورد متغیرهای پنهان درون‌زا، سه مقدار ۰,۰۲، ۰,۱۵ و ۰,۳۵ را به ترتیب به عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و قوی معرفی کرده‌اند. بر اساس نتایج پژوهش، مقادیر Q^2 برای تمام متغیرهای درون‌زا بالای صفر است که عبارتند از مشارکت گردشگری (۰,۳۹۲) و توسعه پایدار گردشگری (۰,۳۶۲) است که نشان می‌دهد هر دو متغیر از شدت بالایی برخوردار هستند و بالای حد متوسط و قوی قرار دارند، بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت مدل ساختاری از کیفیت بسیار مناسبی برخوردار است. لازم به ذکر است شاخص‌های برازش R^2 و Q^2 فقط مربوط به متغیرهای وابسته و میانجی هستند.

¹. Construct Crossvalidated Redundancy

جدول ۴. نتایج فرضیه‌های پژوهش

شماره	فرضیه‌های تحقیق	ضریب مسیر	معناداری ضرایب مسیر (آماره t)	نتیجه
فرضیه ۱	توانمندسازی روانشناختی زنان تأثیر مثبتی بر مشارکت زنان در گردشگری دارد	۰,۶۲۳	۹,۲۱۴	تأیید
فرضیه ۲	توانمندسازی سیاسی زنان تأثیر مثبتی بر مشارکت زنان در گردشگری دارد	۰,۹۶۲	۸,۶۵۶	تأیید
فرضیه ۳	توانمندسازی اجتماعی زنان تأثیر مثبتی بر مشارکت زنان در گردشگری دارد	۰,۷۰۲	۵,۶۳۰	تأیید
فرضیه ۴	توانمندسازی روان شناختی زنان تأثیر مثبتی بر توسعه گردشگری پایدار دارد	۰,۵۴۹	۳,۸۹۵	تأیید
فرضیه ۵	توانمندسازی سیاسی زنان تأثیر مثبتی بر توسعه گردشگری پایدار دارد	۰,۵۶۵	۹,۶۵۶	تأیید
فرضیه ۶	توانمندسازی اجتماعی زنان تأثیر مثبتی بر توسعه گردشگری پایدار دارد	۰,۵۷۱	۴,۵۲۵	تأیید
فرضیه ۷	مشارکت زنان در گردشگری تأثیر مثبتی بر توسعه گردشگری پایدار دارد	۰,۶۳۵	۳,۵۵۲	تأیید

مأخذ: (نگارندگان، ۱۴۰۳)

بر اساس جدول فوق، شاخص تأیید فرضیه‌ها در مدل ساختاری، معنادار بودن ضرایب مسیر است که مرتبط با متغیرهای پنهان مدل است. چنانچه مقدار بدست آمده بالای حداقل آماره در سطح مورد اطمینان در نظر گرفته شده باشد، آن رابطه تأیید می‌شود. در سطح معناداری ۹۰ درصد، ۹۵ درصد و ۹۹ درصد این مقدار به ترتیب با حداقل آماره تی ۱,۶۴، ۱,۹۶ و ۲,۵۸ مقایسه می‌شود. بر اساس جدول شماره (۴)، در سطح ۰,۹۵، همه فرضیه‌ها دارای آماره t بالای ۱,۹۶ هستند و فرضیه تأیید شده‌اند بر اساس فرضیه‌های پژوهش، توانمندسازی روان‌شناختی و سیاسی زنان علاوه بر اینکه خودشان به تنهایی منجر به توسعه پایدار گردشگری می‌شوند، از طریق مشارکت زنان در فعالیت‌های مرتبط با گردشگری نیز بر توسعه پایدار گردشگری نقش مهمی دارند.

برای آزمون کلی مدل معادلات ساختاری از شاخص نیکویی برازش^۱ استفاده می‌شود که جامع‌ترین و بهترین شاخص برازش مدل در PLS است. این شاخص هر دو مدل اندازه‌گیری و ساختاری را با هم مدنظر قرار می‌دهد و به عنوان معیاری برای سنجش عملکرد کلی مدل به کار می‌رود. این شاخص با سه مقدار ۰,۰۱، ۰,۲۵ و ۰,۳۶ به ترتیب به عنوان مقادیر ضعیف، متوسط و

^۱. Goodness of Fit

قوی مورد سنجش قرار می‌گیرد و بر اساس نتایج پژوهش، نیکویی برازش مدل مورد نظر ۰,۵۸۱ به دست آمده است که نشان‌دهنده مطلوبیت قوی کلی مدل است.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که باید زنان در زمینه مهارت‌هایشان توانمندتر شوند و پس از توانمندی با قرار گرفتن در پست‌های کلیدی کسب و کارهای گردشگری می‌توانند زمینه‌ساز توسعه پایدار گردشگری شوند که همراستا با نتایج اونتیوروس^۱ و کاریلو^۲ (۲۰۱۵) است که بیان می‌کنند در صورتی که زنان ریاست کسب و کار خودشان را بر عهده داشته باشند این توانمندسازی ارتقا می‌یابد. از طرف دیگر به دلیل مسائل و کلیشه‌های جنسیتی توانمندی اجتماعی زنان در سطح پایین‌تری نسبت به سایر مؤلفه‌ها قرار دارد. در کل نتایج پژوهش نشان داد که گردشگری منجر به ارتباط بیشتر با جامعه به خصوص مردان نشده است و از طرفی به دلیل نگاه‌های محدود جامعه به زنان منجر به شکل‌گیری روحیه جمعی و مشارکت آنها در فعالیت‌های گردشگری نشده است که همراستا با نظر بولی و مک‌گی (۲۰۱۴) می‌باشد. هم‌چنین زنان به برخی از نابرابری‌ها جنسیتی در کسب موقعیت‌های شغلی یا ارتباط با افراد اشاره کردند که همراستا با دیدگاه بولی و همکاران (۲۰۱۷) جو و همکاران (۲۰۲۰) است. هم‌چنین نتایج نشان دادند که صرفاً با توانمندسازی زنان نمی‌توان به توسعه پایدار گردشگری دست یافت بلکه با مشارکت فعالانه و اجتماعی آنها است که توسعه پایدار گردشگری محقق خواهد شد. لذا مشارکت زنان در راستای توسعه پایدار گردشگری حیاتی و مهم است که متناسب با نتایج سیبلی (۲۰۱۰) می‌باشد. به عبارتی دیگر، اگر زنان از لحاظ اجتماعی توانمند نباشند یا به طور کامل در توسعه گردشگری مشارکت نداشته باشند، بدون شک توسعه پایدار گردشگری محقق نخواهد شد. پس به نظر می‌رسد زنان باید در جامعه حضور داشته باشند و در صورت عدم حضور آنها نمی‌توان به توسعه پایدار گردشگری امید داشت که مورفی و مورفی (۲۰۰۴) نیز به آن اشاره کرده‌اند.

به طور کلی این پژوهش به سیاست‌گذاران یادآوری می‌کند که در جوامع محلی نقش حیاتی زنان را در صنعت گردشگری تقویت کنند و به جوامع محلی نشان دهند که بدون حضور زنان توسعه پایدار گردشگری محقق نخواهد شد. لذا کم ارزش شمردن زنان شاغل و مسائل مربوط به ارزش‌های فرهنگی و نابرابری جنسیتی باید بصورت کامل نه تنها از نظر سیاسی بلکه از نظر اجتماعی با مشارکت جوامع محلی مورد توجه قرار بگیرد تا زنان با جوامع خود حس انسجام بیشتری داشته باشند. نکته دیگر اینکه، سیاست‌گذاران و جوامع محلی باید حس غرور و افتخار را در زنان تقویت نمایند و آگاهی آنها را نسبت به ارزش گردشگری در کشورشان تقویت نمایند تا مهارت‌ها و تجارب خود را با

¹. Ontiveros

². Carrillo

بازدیدکنندگان به اشتراک بگذارند. سازمان‌های گردشگری، به عنوان مثال هتل‌ها، باید فرصت تعامل زنان در جامعه را فراهم سازند و فرصت‌های پیشرفت و جایگاه‌های مدیریتی را برایشان ایجاد نمایند و با مشارکت آنها روحیه جمعی را ارتقا دهند.

نکته مهم دیگری که این پژوهش به ما متذکر می‌شود این است که مسائل علوم انسانی و اجتماعی را نمی‌توان یک بعدی بررسی نمود بلکه لازمه آن رویکرد چند بعدی است. به زبان ساده برای تنها توانمندسازی روانشناختی کافی نبود بلکه باید سایر ابعاد توانمندسازی را مطرح نظر قرار داد. همان گونه که نتایج این پژوهش نشان داد زنان از جهت روانشناختی و سیاسی توانمندند، اما از توانمندی اجتماعی کمی برخوردارند که تأثیر ناچیزی بر توسعه پایدار گردشگری دارد. پس سیاست‌گذاران باید زنان را در تمامی ابعاد (سیاسی، اجتماعی، روانشناختی) توانمند سازند و کاملاً در گردشگری مشارکت داشته باشند تا تأثیر مثبتی بر توسعه پایدار گردشگری داشته باشند. در نهایت اینکه تحقیقات نشان دادند که درک فرهنگ و آداب رسوم جامعه توسط سیاست‌گذاران و پژوهشگران بسیار مهم است، زیرا منجر به شکل‌دهی توانمندی اجتماعی می‌شود.

منابع و مأخذ:

- ۱- احمدی، س.، صلاحی مقدم، ن.، ۱۳۹۲. گردشگری روستایی فرصتی برای توانمندسازی زنان روستایی. اولین همایش ملی مدیریت گردشگری، طبیعت گردی و جغرافیا، همدان، انجمن ارزیابان محیط زیست هگمتانه.
- ۲- حجاریان، ا.، ۱۴۰۲. ارزیابی کاربست گردشگری جامعه محور در توانمندسازی زنان روستایی. گردشگری و اوقات فراغت، ۸(۱۶)، ۲۹۶-۲۷۳.
- ۳- حیدری ساریان، و.، یاری، ا.، ۱۳۹۳. بررسی نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی اجتماعی زنان روستایی. مطالعه موردی: روستای ده زیارت، شهرستان بوانات، استان فارس. اولین همایش ملی توریسم و گردشگری سبز، همدان.
- ۴- خواجه شاهکویی، ع.، خوش فر، غ.، کریمی، ل.، ۱۳۹۱. نقش گردشگری در توانمندسازی زنان روستایی؛ مطالعه موردی: روستای زیارت شهرستان گرگان. مجله‌ی برنامه‌ریزی و توسعه‌ی گردشگری. دوره‌ی یکم. شماره سوم. ۱۱۴-۹۵.
- ۵- دفتر امور زنان نهاد ریاست جمهوری و صندوق کودکان سازمان ملل متحد. ۱۳۷۲. نقش زنان در توسعه، تهران: روشنگران.
- ۶- راهپیکر، و.، تبریزی، ن.، میرزائی، ر.، ۱۴۰۳. نقش توسعه گردشگری غذا در توانمندسازی زنان (مطالعه موردی: شهرستان مریوان). پژوهش‌های جغرافیای انسانی، ۲۷-۱.
- ۷- شادی‌طلب، ژ.، وهابی، م.، ورمزیار، ح.، ۱۳۸۴. فقر درآمدی، فقط یک جنبه از فقر زنان سرپرست خانوار. فصلنامه علمی- پژوهشی رفاه اجتماعی. سال چهارم. شماره ۱۷.
- ۸- شایان، ح.، حسین‌زاده، ر.، خسروبیگی، ر.، ۱۳۹۰. ارزیابی پایداری توسعه روستایی مطالعه‌ی موردی: شهرستان کمیجان. فصلنامه جغرافیا و توسعه. ۱۰۲-۱۰۱.
- ۹- صفری شالی، ر.، ۱۳۸۰. نقش توانمندسازی اقتصادی و اجتماعی زنان در توسعه پایدار روستایی». مجموعه مقالات همایش اعتبارات خرد زنان روستایی و عشایر، معاونت ترویج و مشارکت مردمی وزارت جهاد کشاورزی.
- ۱۰- ضرغام بروجنی، ح.، ۱۳۹۱. برنامه‌ریزی توسعه جهانگردی رویکردی همپیوند و پایدار. انتشارات مهکامه، چاپ دوم.
- ۱۱- فرخی، ط.، ۱۳۷۶. نقش زنان در توسعه پایدار، تواناسازی زنان، ماهنامه‌ی تعاون، دوره‌ی جدید، شماره ۷۴، ۷۹-۷۶.
- ۱۲- کتابی، م.، یزدخواستی، ب.، فرخی‌راستایی، ز.، ۱۳۸۲. توانمندسازی زنان برای مشارکت در توسعه. فصلنامه زن در توسعه و سیاست، شماره ۷.

- ۱۳- مهدوی، د.، ۱۳۸۱. نقش توریسم در توسعه‌ی نواحی روستایی پیرامون شهرها و ارائه‌ی مدل استراتژیک؛ مطالعه موردی: دهستان لواسان کوچک. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. جغرافیا. تهران. دانشگاه تربیت مدرس. ۳۰۸ صفحه.
- ۱۴- نیازی، م.، ۱۳۹۱. دانشگاه کارآفرین و کارآفرینی زنان فارغ التحصیل دانشگاهی. اولین همایش ملی کارآفرینی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمینی شهر.
- ۱۵- وثوقی، ل.، قاسمی، م.، ۱۳۹۳. اکوتوریسم و توانمندسازی زنان روستایی؛ مورد مطالعه: روستای شیب دراز جزیره‌ی قشم. زن در توسعه و سیاست. دوره دوازده. شماره ۴. ۶۱۰-۵۹۳.

1. Pottine, M., Casentini, B., Fazi, S., Giovanardi, F. 2007. A revision of TRIX for tropic status assessment in the European Water Framework Directive application. *Journal of Environmental Pollution*, 24(3):413-426.
2. Afifi, G., AL-Sherif, N. 2014. Women Occupational Empowerment In The Omani Tourism Sector. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*. Vol 5, Issue 1, 53- 84.
3. Anju, M., Sidney, R., & Boender, C. 2002. Measuring women's empowerment as a variable in international development. In Background paper, World Bank workshop on poverty and gender: International Centre for Research on women, June 28.
4. Ateljevice, I . 2008. Empowering Women through Tourism Project. Wageningen University the Netherlands.
5. Boley, B. B., & Mc Gehee, N. G., 2014, Measuring empowerment: Developing and validating the Resident Empowerment through Tourism Scale (RETS), *Tourism Management*, vol. 45, pp 85-94.
6. Boley, B. B., Ayscue, E., Maruyama, N., & Woosnam, K. M. 2017. Gender and empowerment: Assessing discrepancies using the resident empowerment through tourism scale. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(1), 113–129.
7. Boudrias, J. S., Gaudreau, P., & Laschinger, H. K. S. 2004. Testing the structure of psychological empowerment: Does gender make a difference? *Educational and Psychological Measurement*, 64(5), 861–877.
8. Buhsan, H., Mohanty, K. 2015. Empowering Women through Tourism Development. *Odisha Review*.
9. Call, C. E. Mearns, K. F. 2021. empowering women through community-based tourism in the western cape, south Africa, *Tourism Review International*, Vol. 25, pp. 157–171.
10. Chaudhary, A., Chani, M. I., & Pervaiz, Z. 2012. Analysis of different approaches to women's empowerment: A case study of Pakistan. *World Allied Sciences Journal*, 16 (7), 971–980.

11. Cingranelli, D. L., & Richards, D. 2014. The CIRI human rights data project. *Human Rights Quarterly*, 2(2), 401–424.
12. Cole, S. 2006. Information and empowerment: The keys to achieving sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 14 (6), pp 629-644.
13. Corral, T. 2002. Women's Sustainable Development Agenda. *Natural Resources Forum* 26, 249- 253.
14. Ferguson, L. 2011. Promoting gender equality and empowering women? Tourism and the third Millennium Development Goal. *Current Issues in Tourism*, 14(3), 235–249.
15. Flintan, F. 2008. Report on women's empowerment in pastoral societies. Available at: https://cmsdata.iucn.org/downloads/gender_format.pdf.
16. Forrest. W.D. 1999. Education and Empowerment, Oxford University Press and Community Development Journal, Vol. 34 NO. 2, PP: 93- 107.
17. Gholipour, A., Rahiman, A., Mirzamani, A., & Zehtabi, M. 2010. Impact model of women's empowerment. *International Business Research*, 3(1), 57–65.
18. Jakson, M.,A . 2010. Empowering Women of Nepal: An experience of empowerment in the land of the Himalaya. M.A Thesis, Prescott College in Adventure education.
19. Joo, D., Woosnam, K. M., Strzelecka, M., & Boley, B. B. 2020. Knowledge, empowerment, and action: Testing the empowerment theory in a tourism context. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(1), 69–85.
20. Krishna, P. 2014. Woman Empowerment through Entrepreneurship in Service Sector with special Reference to SHGs in Tourism. *Social Science*, Vol 3, Issue,9.
21. Landman, T., & Carvahlo, E. (2009). *Measuring human rights*. New York: Routledge.
22. Lucas, E. 2001. Social Development Strategies of a Non-governmental Grassroots Women's Organization in Nigeria. *International Journal of Social Welfar*. 10:185- 193.
23. Malhatra, S., R. schuler and C. Boender .2002. Measuring Womens Empowerment as a Variable in International Development, [http://sitere sources. Worldbank.org](http://sitere.sources.Worldbank.org).
24. McMillan, C., O'Gorman, K., & MacLaren, A. 2011. Commercial hospitality: A vehicle for the sustainable empowerment of Nepali women. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 23(2), 189–208.
25. Mosedale, S. 2005. Assessing women's empowerment: Towards a conceptual framework. *Journal of International Development*, 17(2), 243–257.

26. Movono, A., & Dahles, H. 2017. Female empowerment and tourism: A focus on businesses in a Fijian village. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(6), 681-92.
27. Mwangi, E. 2001. Not yet Paradise: Gender, Environment And Sustainable Development In Africa. Available Electronically At: [www. World summit 2002. org/texts/ EstherMwangi. Pdf](http://www.worldsummit2002.org/texts/EstherMwangi.Pdf).
28. Ontiveros, M. M. & Carrillo, 2015. Tourism, female work and women's empowerment at Bahíals de Huatulco, Oaxaca. *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 24 No. 2 pp 316-335
29. Pearl, R. 2003. Common Ground. Women's Access to Natural Resources and The United Nations Millennium Development Goals. Printed on Recycled, Chlorine- free Paper By Astoria Graphics, Inc.
30. Reynolds, F. Goldsmith, J. 2002. Women And Sustainable Development- From Local To International Issues. The Millennium Papers Issue 3 Is Edited By Amy Cruse.
31. Scheyvens, R. 2000. Promoting women's empowerment through involvement in ecotourism: Experiences from the Third World. *Journal of Sustainable Tourism*, 8(3), 232-249.
32. Segger, M. 2004. Significant Developments In Sustainable Development Law And Governance: A Proposal. *Natural Resources Forum* 28, 61- 74.
33. Sundstrom, A., Pamela, P., Yi-Ting, W., & Staffan, I. L. 2017. Women's political empowerment: A new global index, 1900-2012. *World Development*, 94(1), 321-335.
34. Sutawa, G. K. 2012. Issues on Bali tourism development and community empowerment to support sustainable tourism development. *Procedia Economics and Finance*, 4, 413-422.
35. Trisanti, T. Astuti Nurhaeni, I. D. Devi Sakuntalawati, R. 2022. The Role of Women in Tourism: A Systematic Literature Review, *KnE Social Sciences*,
36. UNWTO (United Nations World Tourism Organization). .2020b. Sustainable development. <https://www.unwto.org/sustainable-development> (accessed January 17, 2020).
37. World Tourism Organisation. 2010. Global report on women in tourism. Available at: [http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files /pdf/global _report_on_women_in_tourism_pdf](http://dtxtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/_pdf/global_report_on_women_in_tourism_pdf).(Accessed 31 May 2017).
38. Rewal Chugh, S. 2012. Empowering women through tourism: A study of Kullu Valley. *Asia-Pacific Journal of Innovation in Hospitality and Tourism*, 1(2), 215-227.
39. <https://www.fasms.ir/>